

Авдєєва Г.К.
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У 1948 р. перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини був вперше затверджений «Загальною декларацією прав людини» [1], яка мала лише рекомендаційний характер. Тому у 1966 р. Організацією об'єднаних націй на її основі був прийнятий єдиний міжнародний договір «Міжнародний пакт про цивільні та політичні права» (Пакт) [2], який на сьогодні має обов'язкову юридичну силу у 193 країнах-членах ООН. Договір зобов'язує поважати громадянські і політичні права людей (право на життя, свободу слова та релігії, виборче право, право на справедливий суд та належну правову процедуру, тощо). У ст. 4 Пакту зазначено, що держави у період офіційно оголошеного надзвичайного (в т.ч. – воєнного) стану можуть обмежувати права людей, однак у п. 2 ст. 4 прямо заборонено обмежувати такі права: право на життя (ст. 6); право бути вільним від катувань або жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, покарань, або медичних чи наукових експериментів без згоди (ст. 7); свобода від рабства (ч. 1 ст. 8); право на законне кримінальне провадження (ст. 15), право на визнання правосуб'єктності (ст. 16); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18) та ін.

У 2002 р. розпочав роботу Міжнародний кримінальний суд (МКС), заснований на основі Римського статуту [3], яким встановлено чотири основні міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Воєнними злочинами вважаються свідомі грубі порушення законів і звичаїв війни, які протирічать нормам міжнародного гуманітарного права.

МКС здійснює провадження не лише за зверненнями держав-учасниць, а й за власною ініціативою. Не зважаючи на те, що Україна підписала Римський статут ще у 2000 р., але дотепер його не ратифікувала, в Києві та деяких прифронтових містах скоро розпочнуть роботу філіали офісу прокурора МКС. Це дозволить більш ефективно розслідувати факти злочинної діяльності військових РФ, які призвели до порушення прав і свобод людини і громадянина.

З 24 лютого 2022 р. по 20 березня 2023 р. українські правоохоронці зареєстрували близько 75 тисяч воєнних злочинів РФ, близько 700 військових і представників військово-політичного керівництва РФ отримали статус підозрюваних. МКС видав ордери на арешт президента РФ Путіна і уповноваженої з прав дитини РФ Львової-Белової, які отримали офіційний статус підозрюваних у скоєнні міжнародного злочину - незаконного примусового переміщення українських дітей. [4].

Правоохоронні органи України у співпраці з міжнародними командами юристів (зокрема, з організацією «Global Rights Compliance» зі штаб-квартирою в Гаазі) ретельно збирають доказову інформацію щодо воєнних злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. Для перетворення цієї інформації в процесуальні джерела доказів з метою її використання у національних судах та в міжнародних судових інстанціях (зокрема, в Європейському суді з прав людини та в МКС) часто доводиться залучати судових експертів. Висновки експертів дозволяють з'ясувати причинні зв'язки окремих фактів, слідів і їх ознак.

При розслідуванні катувань судово-медичний експерт проводить огляд потерпілих і формують попередній висновок про причину ушкоджень. При розслідуванні зґвалтувань проводяться судово-медичні та генетичні експертизи, а також трасологічні (слідів рук, ніг та взуття, інших частин тіла).

Проведення транспортно-товарознавчої експертизи дозволяє встановити вартість матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу унаслідок злочинних дій військових РФ (обстріли з вогнепальної зброї, викрадення та ін.).

За допомогою товарознавчої експертизи можна встановити розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок його пошкодження (при обстрілах, бомбардуваннях, пожежах, тощо) або викрадення.

Пожежно-технічна експертиза призначається для визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі, визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі й визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі.

Для перевірки факту застосування військовими РФ хімічної зброї призначається експертиза сильнодійних і отруйних речовин з метою виявлення на різних предметах слідів таких речовин та встановлення їх виду.

Експертні дослідження цифрових фотознімків, аудіо- та відеозаписів дозволяють встановити відсутність в них слідів монтажу.

Через агресію РФ в Україні збільшилася потреба у проведенні значної кількості судових експертиз при розслідуванні воєнних злочинів, а система судово-експертного забезпечення зіткнулася з новими викликами. В умовах воєнного стану значна кількість співробітників державних експертних установ не в змозі виконувати свої професійні обов'язки через виїзд за межі свого населеного пункту, а деякі приватні судові експерти перейшли до армії або територіальної оборони, інші займаються волонтерською діяльністю.

Сторони кримінального провадження і потерпілий не мають права залучати експерта, який не працює в державній судово-експертній установі, через заборону на проведення криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних судових експертиз (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу») незалежними (приватними) судовими експертами. Більше того, іноді суди не визнають висновки судово-медичних експертів джерелами доказів через те, що всі Бюро судово-медичних експертиз в Україні є недержавними (вони належать до об'єктів комунальної власності).

На сьогодні чинне законодавство України не дозволяє іноземним експертам самостійно здійснювати експертну діяльність або разом з приватними судовими експертами, а дозволяє виконувати судово-експертну діяльність лише в складі комісій із державними судовими експертами, незважаючи на наявність підтвердження національними сертифікатами їх компетенції.

Через необхідність розслідування великої кількості масштабних воєнних злочинів при одночасному дефіциті експертних кадрів і забороні на проведення значної кількості судових експертиз особами, які не працюють в державних експертних установах, Міністерство Юстиції України здійснює пошуки механізмів залучення іноземних експертів для проведення судових експертиз. При цьому в Україні існує велика кількість кваліфікованих фахівців, які мають потенційну можливість проводити судові експертизи, але не мають права здійснювати таку діяльність через необґрунтовані законодавчі заборони.

Таке регулювання судово-експертної діяльності не відповідає критеріям, викладеним в «Настановах щодо ролі призначених судом експертів у судових розглядах держав-членів Ради Європи» [5] у кримінальних, цивільних та адміністративних провадженнях.

Згідно з п.п. 53,54 Настанов РЄ професійним громадським організаціям судових експертів та іншим організаціям надана можливість скласти власні списки (каталоги) потенційних судових експертів і пропонувати певних спеціалістів для проведення судових експертиз. Список судових експертів має лише рекомендаційний характер під час вибору експерта, а суд має право призначити експерта, який до нього не включений (п. 33 Настанов РЄ). При цьому залучатися до проведення експертиз можуть не лише професійні експерти, а навіть ті, які раніше не мали досвіду проведення судових експертиз (п.п. 40-41 Настанов РЄ).

В умовах воєнного стану та євроінтеграції для захисту приватних прав потерпілих від злочину слід полегшити процес залучення експерта з метою підвищення ефективності збирання доказів і їх використання у судах, а саме:

- скасувати монополію державних експертних установ і окремих експертів на проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз (окрім дослідження об'єктів, обіг яких обмежено державою) та одночасно посилити індивідуальну відповідальність експерта за неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- надати дозвіл професійним організаціям судових експертів скласти власні списки експертів і пропонувати їх правоохоронним органам, правозахисним організаціям, суду, адвокатам та потерпілим;
- дозволити залучення як самостійних експертів громадян інших держав.

Список літератури:

1. Universal Declaration of Human Rights. United Nations Department of Public Information, NY, 1948. [Online], available at: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (дата звернення: 21.03.2023)
2. Міжнародний пакт про цивільні та політичні права. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16.12.1966. Ратифіковано 19.10.1973. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 22.03.2023)
3. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Міжнародні суди та Організація Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.03.2023)
4. Офіс Генерального прокурора : офіційний сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 19.03.2023)
5. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States Document adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11 – 12 December 2014). European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/24-kerivni%20princupu%20roli%20priznachenih.pdf> (дата звернення: 25.03.2023)